

VODIČ

za izradu Plana aktivnosti praćenja
indikatora inkluzivnog obrazovanja

Vodič za izradu Plana aktivnosti praćenja indikatora inkluzivnoga obrazovanja

Autor

Zlatko Sarić

Lektorica

Jelena Mišić

Izdavači

MyRight - Empowers people with disabilities
Azize Šaćirbegović 80a, Sarajevo

www.myright.ba

Udruženje "DUGA" Društvo ujedinjenih građanskih akcija
Petra Tiješića 10, Sarajevo

www.dugabih.ba

Grafičko rješenje i DTP

VS Design

Godina izdanja

2021.

© MYRIGHT - EMPOWERS PEOPLE WITH DISABILITIES,
2021

Ova publikacija je nastala u partnerstvu s organizacijom
Light for the World uz podršku Austrian Development
Cooperation i Kahane fondacije u okviru projekta „Kvalitetno
inkluzivno obrazovanje - sada!“.

Sadržaj publikacije ne odražava nužno mišljenje i stavove
pomenutih donatora, nego je isključiva odgovornost autora.

VODIČ

za izradu Plana aktivnosti praćenja
indikatora inkluzivnog obrazovanja

Sadržaj

Uvod	5
O dokumentu “Indikatori za praćenje implementacije inkluzivnog obrazovanja u skladu sa članom 24. Konvencije o pravima osoba s invaliditetom”	6
Značaj praćenja (monitoringa) i procjene (evaluacije) u implementaciji vladinih politika	7
Važnost monitoringa (praćenja) za progresivnu realizaciju obaveza preuzetih međunarodnim sporazumima	8
Koje su najvažnije dobrobiti sistema monitoringa i evaluacije (praćenja i procjene)	9
Značaj kvalitetnog inkluzivnog obrazovanja	11
Osnovni elementi procesa izrade Plana aktivnosti	13
Pripremne aktivnosti vezane za provođenje Plana aktivnosti	14
Kreiranje plana aktivnosti	16
Objašnjenje pojmova koji se koriste	16
Kako izraditi Plan aktivnosti	17
Kreiranje operativnog/godišnjeg Plana aktivnosti	19
Prilog: Primjeri tabela Plana aktivnosti	20
Primjeri načina kreiranja Plana aktivnosti za realizaciju inkluzivnog obrazovanja u oblasti zakonodavstva	21
Primjeri načina kreiranja Plana aktivnosti vezan za praćenje realizacije inkluzivnog obrazovanja u oblasti učešća	23
Primjeri načina kreiranja Plana aktivnosti vezan za realizaciju inkluzivnog obrazovanja u oblasti finansiranja	25

Uvod

Dokument pod nazivom „Vodič za izradu Plana aktivnosti praćenja indikatora inkluzivnog obrazovanja“ daje opis procesa i aktivnosti koje se trebaju voditi sa ciljem dobivanja kvalitetnog i realističnog Plana aktivnosti (u daljem tekstu: Plan). **Ovaj dokument je namijenjen svim nivoima države koji imaju obavezu doprinijeti ostvarenju uvjeta za ispunjenje člana 24. Konvencije o pravima osoba s invaliditetom** na koje ukazuju „Indikatori za praćenje implementacije inkluzivnog obrazovanja u skladu sa članom 24. Konvencije o pravima osoba s invaliditetom“, kao što su ministarstva obrazovanja, obrazovne institucije, i drugi. Osnovna svrha „Vodiča za izradu Plana aktivnosti praćenja indikatora inkluzivnog obrazovanja“ je da ministarstvima obrazovanja i drugim institucijama koje u svom djelokrugu rada uključuju i obrazovanje olakša proces izrade Plana aktivnosti, a istovremeno i da pomogne da se ujednači pristup procesu inkluzivnog obrazovanja na prostoru Bosne i Hercegovine. Osnovni materijal u procesu kreiranja „Vodiča za izradu Plana aktivnosti praćenja indikatora inkluzivnog obrazovanja“ je dokument **„Indikatori za praćenje implementacije inkluzivnog obrazovanja u skladu sa članom 24. Konvencije o pravima osoba s invaliditetom“** (u daljem tekstu: Indikatori), koji je uspostavio osnovne elemente i pravce u kojima bi se proces inkluzivnog obrazovanja trebao kretati.

O dokumentu “Indikatori za praćenje implementacije inkluzivnog obrazovanja u skladu sa članom 24. Konvencije o pravima osoba s invaliditetom”

Indikatori su kreirani od strane Radne grupe sačinjene od predstavnika ministarstava obrazovanja s različitih nivoa administrativne organizacije BiH, kantonalnih, entitetskih i s nivoa države BiH, kao i predstavnika Institucija ombudsmana za djecu RS i Agencije za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje BiH. Čitav proces je koordiniralo Udruženje DUGA i organizacija MyRight u periodu 2019. - 2020. godine.

Definirani Indikatori predstavljaju većinu standarda/kriterija/faktora koji su navedeni u Opštem komentaru na član 24. Konvencije o pravima osoba s invaliditetom kao i onih koji se koriste u praksi evropskih zemalja predstavljenih kroz indikatore Evropske agencije za inkluzivno obrazovanje.

Krajem 2020. godine nekoliko ministarstava obrazovanja ušlo je u proces izrade plana aktivnosti za implementaciju Indikatora, te su na taj način omogućili proces sistemskog ispunjavanja uvjeta koji će **omogućiti dostizanje standarda i ispunjenje kvalitetnog inkluzivnog obrazovanja u skladu sa članom 24. Konvencije o pravima osoba s invaliditetom.**

Značaj praćenja (monitoringa) i procjene (evaluacije) u implementaciji vladinih politika

Kada govorimo o javnim politikama i institucijama koje provode politike, praćenje implementacije ili monitoring nije ništa drugo nego proces u kojem se prati implementacija određene politike kao i napredak u ostvarivanju ciljeva uz unaprijed utvrđene standarde i mjerila. S druge strane, evaluacija je sistematska procjena operacije i/ili ishoda određenog programa ili javne politike. Suštinski, oba ova pojma odnosno procesa su vrlo bliska i povezana.

Većina organizacija, pa tako i vladinih, razumije ključnu razliku između onoga što rade (aktivnosti) i krajnjih promjena koje politikama žele postići (uticaj). Kako bi se postigle željene dugoročne promjene, postoji mnogo koraka između aktivnosti i željenoga učinka. Stoga je uspostavljanjem mehanizma praćenja i procjene (monitoringa i evaluacije) omogućeno dobivanje informacija o implementaciji vladinih politika, programa i projekata, kako bi se identificiralo što djeluje, a što ne, kao i razlozi zašto nešto ne funkcionira.

Monitoring i evaluacija (praćenje i procjena) također pružaju informacije o učinku vlada, pojedinih ministarstava i agencija, menadžera i njihovog osoblja.

Važno je napomenuti da sam monitoring i evaluacija (praćenja i procjene) nisu samo puko provođenje nadzora i ocjenjivanje, već njihova vrijednost dolazi od korištenja podataka do kojih dolazimo upravo kroz monitoring i evaluaciju (praćenja i procjene) kako bi se pomoglo poboljšati vladine performanse, te ustanoviti progres u realizaciji i eventualne nedostatke.

„Uloga evaluacije (odnosno vrednovanja, procjene) u procesu razvoja i implementacije javnih politika, te s njom povezan monitoring (praćenje), može se shvatiti kao specifična grupa postupaka koji čine sastavnu dimenziju cjelokupnog procesa razvoja i provedbe javnih politika, od definiranja problema na koji se želi uticati, preko osmišljavanja, poređenja i procjene opcija za rješenje problema, dizajniranja određene javne politike, njene provedbe i modifikacije.

U fazi razrade javne politike, u predviđene propise se ugrađuju mjerila za praćenje efikasnosti njene provedbe, kao i njenih rezultata (učinaka) u odnosu na ciljeve. Mjerila za praćenje učinka odražavaju očekivanu postepenost promjena, npr. broj izrečenih kazni za prometne prekršaje tokom prve godine provedbe, pa onda tokom druge

godine, tj. u jasno određenim razdobljima. Što se tiče mjerila za praćenje provedbe, javna politika idealno sadrži provedbeni plan, s jasno definiranim aktivnostima i institucionalnim nositeljima. Primjer jednog takvog kompleksnog dokumenta, s jasno definiranim mjerilima provedbe, je Plan provedbe Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju.

Praćenje provedbe (monitoring) - dakle tokom provedbe, a u odnosu na unaprijed određene standarde i mjerila, prati se provedba određene javne politike kao i napredak u ostvarenju ciljeva javne politike. **Što su unaprijed jasnije određene nadležnosti za implementaciju, metode, vremenski okviri te indikatori/pokazatelji, praćenje je efikasnije i korisnije za samu implementaciju javne politike.** Isto tako, podaci koji se prikupljaju tokom praćenja pomažu u dijalogu s javnosti, naročito u slučajevima otpora samoj javnoj politici ili zabrinutosti oko njenih rezultata, koji u kraćem roku često ostaju nevidljivi javnosti.”¹

■ **Važnost monitoringa (praćenja) za ispunjenju progresivne realizacije obaveza preuzetih međunarodnim sporazumima**

Kao prvi ugovor o ljudskim pravima u dvadeset prvom vijeku, Konvencija o pravima osoba s invaliditetom (*u daljem tekstu: Konvencija*) sadrži inovativne odredbe od kojih su posebno relevantne za ovaj dokument one koje se tiču prikupljanja podataka, član 31. i olakšavanje implementacije i monitoringa (praćenja) Konvencije, član 33.

Član 31. prva je samostalna odredba u sporazumu o ljudskim pravima (i do danas je Konvencija jedini koji ima takvu odredbu) koja poziva na prikupljanje i razvrstavanje podataka. Podaci prikupljeni u skladu sa ovim članom treba da budu korišteni u procjeni provođenja obaveza države potpisnice preuzete ovom Konvencijom, i to kroz identifikaciju i otklanjanje prepreka s kojima se osobe s invaliditetom suočavaju prilikom ostvarenja svojih prava, dakle tokom procesa razrade javnih politika.

Član 33. ističe važnost praćenja (monitoringa) implementacije Konvencije, te važnost učestvovanja ne samo civilnog društva već posebno osoba s invaliditetom i organizacija koje ih predstavljaju.

U stvari, nedostatak podataka koji se odnose na osobe sa invaliditetom dugo je bio prepreka oblikovanju zakona i politika koje omogućavaju olakšan pristup u ostvarivanju prava osoba s invaliditetom na jednakoj osnovi sa ostalim građanima.

Program održivog razvoja 2030., ili poznatiji kao Agenda 2030., također prepoznaje važnost podataka i njihovu osnovnu ulogu na putu ostvarenja ovih ciljeva. Agenda

¹ Priručnik za razvoj javnih politika, publikacija je realizovana unutar Projekta Strateško planiranje i razvoj javnih politika Razvojnog programa Ujedinjenih nacija u Bosni i Hercegovini (UNDP BiH).

2030. obavezuje države da se uključe u sistematski monitoring (praćenje), prikupljanje i razvrstavanje podataka.

Indikatori/pokazatelji služe za praćenje (monitoring) i mjerenje napretka u primjeni člana 24. Konvencije o pravima osoba s invaliditetom, ali i cilja 4 održivog razvoja, jednog od 17 globalnih ciljeva koji čine Agendu 2030. Budući da se ciljevi ostvaruju tokom vremena, ovi pokazatelji moraju obuhvatiti poduzete radnje kao i njihove posljedice.

Indikatori na taj način odgovaraju izazovu koji je stavljen pred državu da sprovedi obaveze iz Konvencije ali i obaveze koje proizlaze iz Agende 2030.

■ **Koje su najvažnije dobrobiti sistema monitoringa i evaluacije (praćenja i procjene)**

Mnogobrojne su koristi koje donosi kvalitetan i razrađen sistem monitoringa i evaluacije (praćenja i procjene). Spomenućemo najvažnije od njih:

- Poboľjšano upravljanje zasnovano na rezultatima (Results Based Management), putem kojeg se vlade opredjeljuju da upravljaju javnim politikama i programima, uključujući pružanje usluga i upravljanje zaposlenima.
- Povećanu transparentnost i odgovornost u odnosima na različitim nivoima vlasti, međusektorske saradnje, prema civilnom društvu, i donatorima, te se na taj način osigurava da se postigne bolji odgovor vladinih politika na zahtjeve za usaglašavanjem sa međunarodnim standardima.
- To je jedini konsolidovani izvor informacija koji pokazuje napredak politika vezanih za inkluzivno obrazovanje.
- Omogućava institucijama sistema da uče iz iskustava drugih učesnika u procesu i na taj način stiču dodatno znanje.
- Otkriva greške i propuste i nudi načine za učenje i poboljšanje, što predstavlja razvoj vlastitih kapaciteta.
- Pruža sredstvo institucijama sistema na svim nivoima da uče iz svojih iskustava i da ta iskustva uključuju u politiku i praksu.
- Omogućava institucijama sistema na svim nivoima ali ostalim akterima da ocijene ključne veze među onima koji provode politiku, korisnicima politike i samim donosiocima odluka.

- Omogućava sagledavanje stanja i planiranje aktivnosti kojim se postiže progresivna realizacija obaveza preuzetih potpisivanjem međunarodnih sporazuma (Konvencija, Agenda 2030., i slično).

Nedostatak kvalitetnog sistema monitoringa i evaluacije (praćenja i procjene) se pokazao kao jedna od osnovnih prepreka u uspješnom provođenju politika ali i različitih vrsta planova posebno onih koji su strateškog nivoa. Kada govorimo o sistemu monitoringa i evaluacije (praćenja i procjene), onda su dva najvažnija razloga zbog kojih oni ne uspijevaju u praksi:

- Izostanak glavnih pokazatelja uspješnosti u odnosu na ciljeve javne politike/propise.
- Ad-hoc definiranje indikatora koji se ne zasnivaju na postojećim analizama.

Upravo ova dva razloga dodatno podcrtavaju značaj dokumenta Indikatori jer nam on daje izvanrednu osnovu za kreiranje Plana ali i praćenje njegove implementacije.

Značaj kvalitetnog inkluzivnog obrazovanja

Među brojnim dokumentima o ljudskim pravima, UN Konvencija o pravima djeteta ima poseban značaj. Značaj Konvencije ogleda se u činjenici da prvi put uvodi dijete kao subjekta i nosioca prava. Ono što je čini posebnom jeste i činjenica da prepoznaje sve kategorije ljudskih prava - građanska, politička, ekonomska, socijalna, kulturna, a države članice obavezuje na poštivanje njenih odredbi u odnosu na svu djecu - uključujući djecu s invaliditetom, u svim fazama njihovog razvoja i na svim mjestima na kojima se djeca nađu na putu njihovog odrastanja.

UN Konvencija o pravima osoba s invaliditetom ne uspostavlja nova prava, nego razrađuje šta postojeća ljudska prava znače za osobe s invaliditetom i pojašnjava obaveze države za zaštitu, poštivanje i promociju tih prava. Država koja je ratificirala Konvenciju ima obavezu da, pored uklanjanja prepreka koje dovode u pitanje ostvarivanje prava osoba/djece s invaliditetom, osigura podršku kojom se izjednačavaju njihove mogućnosti za ravnopravno učestvovanje u društvu. Za pristup djeci s invaliditetom koji se zasniva na ljudskim pravima izuzetno je važno omogućiti stalnu komunikaciju i koordinaciju različitih subjekata koji su nadležni za osiguravanje svih oblika poštivanja i zaštite ljudskih prava, osiguravajući tako pod istim uvjetima maksimalnu korist za svako dijete.

Na Samitu o održivom razvoju, koji se održao 25. septembra 2015. godine, države članice Ujedinjenih nacija usvojile su Program održivog razvoja do 2030. godine, često nazivanim Agende 2030., a koji sadrži **17 Ciljeva održivog razvoja**. Cilj Agende 2030. je iskorjenjivanje siromaštva, borbe protiv neravnopravnosti i nepravde i rješavanje pitanja klimatskih promjena do 2030. godine.

Kvalitetno inkluzivno obrazovanje jedan je od 17 globalnih ciljeva koji čine Program održivog razvoja do 2030. godine.²

Postizanje inkluzivnog i kvalitetnog obrazovanja sve djece potvrđuje uvjerenje da je obrazovanje najmoćnije i dokazano sredstvo održivog razvoja. Prema ovom cilju, sve djevojčice i dječaci završiće osnovnu i srednju školu do 2030. godine besplatno. Isto tako, cilj je obezbijediti iste mogućnosti u pogledu pristupačnog strukovnog obrazovanja, kao i ukinuti disparitet u pogledu pola i bogatstva sa ciljem postizanja univerzalne dostupnosti kvalitetnog višeg obrazovanja.

² Preneseno sa web stranice UNDP:
https://www.ba.undp.org/content/bosnia_and_herzegovina/bs/home/post-2015/sdg-overview.html

Na taj način ove dvije konvencije i Agenda 2030. se međusobno upotpunjuju, čine potreban okvir kojim se osigurava ostvarivanje svih prava za svu djecu, a posebno jednak pristup u ostvarivanju prava na inkluzivno obrazovanje djece s invaliditetom, prepoznavši važnost kvalitetnog inkluzivnog obrazovanja kao preduvjet za smanjenje siromaštva.

Inkluzivno obrazovanje je tekovina dugogodišnjeg iskustva i transformacije obrazovanja djece i mladih s invaliditetom. Kako se civilizacija razvija i napreduje, tako se razvijaju demokratija, vladavina zakona i ljudska prava. Specijalno obrazovanje je bilo prvi korak u izgradnji društva koje karitativnim pristupom daje priliku osobama s invaliditetom, koje su dotada bile potpuno lišene bilo kakve mogućnosti da se obrazuju, da budu smještene u specijalne institucije. Evolucijom odnosa društva prema ljudskim pravima, pa tako i pravima osoba s invaliditetom kao svojim ravnopravnim članovima, dolazi do transformacije pristupa u obrazovanju djece s invaliditetom. Iz faze isključenja, kada se djeci uskraćuje pravo na obrazovanje; preko segregacije, kada su djeca potpuno odvojena od vršnjaka u specijalnim školama, odnosno u istoj školi ali u specijalnim odjeljenjima; integracije, kada su djeca fizički prisutna u učionici, i prilagođavaju se okruženju, a sve drugo što se tiče obrazovnog procesa dobivaju zahvaljujući upornosti i sredstvima svojih roditelja ili projekata nevladinih organizacija, a sistem ne nudi potrebnu podršku; dolazimo do inkluzivnog obrazovanja. Ono podrazumijeva uključivanje djece i mladih s invaliditetom u redovne škole i najbliže mjestu stanovanja, gdje svi učenici dobivaju kvalitetno obrazovanje prilagođeno njihovim individualnim sposobnostima. Ono što inkluzivno obrazovanje čini najboljom opcijom obrazovanja za sve, jeste razvoj akademskih i socijalnih vještina kod svih učenika.³

Bosna i Hercegovina kao država koja je ratificirala Konvenciju ima obavezu da, pored uklanjanja prepreka koje dovode u pitanje ostvarivanje prava osoba/djece s invaliditetom, osigura podršku kojom se izjednačavaju njihove mogućnosti za ravnopravno učestvovanje u društvu.

Kako je naglašeno u dokumentu, setom indikatora se ukazuje na to da ministarstva obrazovanja, koja imaju odgovornost za sprovođenje prava osoba s invaliditetom na inkluzivno obrazovanje, stvaraju, prate i unapređuju uvjete neophodne za implementaciju inkluzivnog obrazovanja djece s invaliditetom u Bosni i Hercegovini. Indikatorima se mjeri napredak u implementaciji inkluzivnog obrazovanja u našoj zemlji, i to postaje ključni alat za obrazovne vlasti kako bi adekvatno odgovorili i poduzeli akcije poboljšanja utvrđenih nedostataka ili nejasnoća.

Da bi obrazovni sistem bio inkluzivan, moraju se mijenjati i prilagođavati uvjerenja, posvećenost i resursi, kako bi bilo omogućeno kvalitetno obrazovanje svih učenika u nediskriminativnom okruženju koje garantira jednakost i pravednost od predškolskog do visokog obrazovanja, uključujući i obrazovanje odraslih u svim oblicima.

³ Preneseno iz dokumenta „Indikatori za praćenje implementacije inkluzivnog obrazovanja u skladu sa članom 24 Konvencije o pravima osoba s invaliditetom.“

Osnovni elementi procesa izrade Plana aktivnosti

Osnovna svrha Plana aktivnosti je utvrditi mjere koje ministarstva obrazovanja različitih nivoa trebaju poduzeti da bi se ostvarili uvjeti za cjelovito provođenje obrazovne inkluzije unutar tri oblasti koje su definirane u Indikatorima.

Podsjećamo da se radi o sljedećim oblastima:

- zakonodavstvo
- učešće
- finansiranje

Takođe, svrha ovog Plana je i da se kroz njegovo provođenje omogući zajedničko razumijevanje unutar ministarstva ali i svih drugih uključenih zainteresiranih strana vezano za pitanja cjelovitog pristupa procesu inkluzije u obrazovanju.

Plan aktivnosti se u principu pravi na period od tri do pet godina što implicira da se ne bavi aktivnostima na mikro nivou, nego se prevashodno kroz njega daju šire smjernice za rad ministarstava vezano za procese inkluzivnog obrazovanja.

Višegodišnji Plan je ujedno i temelj za izradu redovnih godišnjih planova koji daju mogućnost da se aktivnosti detaljnije razrade i spuste na mikro nivo. Važno je napomenuti da višegodišnji Plan omogućuje odabir prioriteta koji će kasnije ući u godišnje planove. Naravno prioriteti se određuju na osnovu kriterija koje će odrediti samo ministarstvo i oni ne moraju biti nužno isti za svakoga. Sistem monitoringa aktivnosti je nužno primijeniti i u godišnjim planovima. Upravo monitoring implementacije aktivnosti će omogućiti pravovremeno reagiranje u slučaju eventualnih poteškoća koje se mogu javiti u procesu implementacije.

Bilo bi svakako dobro planirati da se na završetku implementacije višegodišnjeg Plana uradi sveobuhvatna evaluacija koja će procijeniti rezultate postignute u implementaciji Plana. Završetak ciklusa vremenski određenog Planom je pravo vrijeme za postavljanje ključnih pitanja kao što su: kakve suštinske promjene su se desile u procesu inkluzije u obrazovanju, da li djeca i općenito osobe sa invaliditetom imaju lakši i kvalitetniji pristup obrazovanju, šta se moglo bolje uraditi i šta je to što još treba uraditi. Upravo evaluacija rezultata koji su postignuti u okviru Plana je najbolji način da se dobiju validni odgovori. U isto vrijeme evaluacija će pokazati u kojem smjeru se dalje treba kretati i biti jedna od osnova na kojoj će se temeljiti slijedeći Plan.

Ono što je još bitno spomenuti kada je riječ o važnosti samoga Plana je da se on može i treba koristiti kao svojevrsni resurs i u procesima izrade strategija i politika vezanih za proces inkluzije općenito. Suštinski, Plan, kao i dokument Indikatori, bi trebalo da budu jedan od temelja na koji će se oslanjati strategije i politike u oblasti inkluzije u obrazovanju.

■ **Pripremne aktivnosti vezane za provođenje Plana aktivnosti**

Da bi sam proces implementacije Plana aktivnosti tekao sa što manje poteškoća i da bi se osigurala potrebna dinamika i kvaliteta, neophodno je unutar samog ministarstva provesti pripremne aktivnosti. Nekoliko je ključnih tačaka koje ćemo istaći:

a. Formiranje tima za implementaciju

Implementacija Plana aktivnosti je velik i sveobuhvatan zadatak koji ne može obaviti jedan čovjek niti čak jedan odjel unutar ministarstva. Dosadašnja praksa u većini ministarstava je bila da imaju jednog ili par ljudi koji su se bavili inkluzijom što za implementaciju Plana aktivnosti jednostavno neće biti dovoljno. I sam dokument Indikatori je obuhvatio više različitih sektora vezanih za proces inkluzije i iz njega proističe potreba za multi-sektorskim (multi-resornim) pristupom implementaciji. Suštinski to znači da je od izuzetne važnosti, kao prvu i početnu tačku u procesu kreiranja ali i implementacije samoga Plana, formirati tim kojem će zadatak biti da pokreće, vodi i usmjerava aktivnosti vezane za proces implementacije. Pri tome, nužno bi bilo da u timu učestvuju osobe iz različitih sektora (resora, odjela) unutar ministarstva, kao na primjer iz odjela finansija, planiranja, izvještavanja, pravnog odjela itd. Tek će na taj način biti moguće na adekvatan način odgovoriti zahtjevima procesa inkluzije. Proces inkluzije u skladu s međunarodnim standardima je, nažalost, još uvijek na samom početku i bit će neophodno ići korak po korak u smjeru progresivne realizacije, pri čemu je Plan aktivnosti dokumenta Indikatori jedan od nesumnjivo važnih koraka. Upravo zbog toga nužan je puni angažman i posvećenost odgovornih osoba iz ministarstva u samom procesu implementacije.

b. Utvrđivanje početnog stanja

Jedan od prvih zadataka, faktički prvi, koji će imati novoformirani tim je napraviti analizu stanja i utvrditi početno stanje u odnosu na indikatore koji su postavljeni unutar dokumenta Indikatori. Utvrđivanje početnog stanja je jedna od faza unutar kreiranja Plana aktivnosti (kolona 3 u postavljenim tabelama) koja će pomoći u definiranju mjera potrebnih da se ostvare Uvjeti navedeni u dokumentu Indikatori. Također, sa utvrđenim početnim stanjem spram postavljenih indikatora i praćenje (monitoring) provođenja aktivnosti će biti vjerodostojniji, lakši za provođenje i stvorit će mogućnost da se adekvatno i brzo reaguje.

c. Informisanje/obuka zaposlenih u ministarstvu obrazovanja o osnovnim elementima dokumenta Indikatori

Usporedo sa analizom početnog stanja treba da teče i proces informisanja/obuke osoblja ministarstava obrazovanja a posebno odabranih članova tima sa osnovnim principima inkluzije. To podrazumijeva upoznavanje sa svrhom, značajem dokumenta Indikatori ali i sa ostalim dokumentima na kojima počiva proces inkluzije u obrazovanju. Od izuzetnog značaja je da svi uposlenici ministarstva razumiju obavezu progresivne realizacije prava djece s invaliditetom na obrazovanje u skladu s članom 24. te da je Plan implementacije i mjere koje su unutar njega definirane upravo u funkciji brzih koraka ka realizaciji gore spomenutog prava i uspostavljanja sistema rada na redovnom praćenju, izvještavanju, i planiranju aktivnosti koje vode poboljšanju stanja inkluzivnog obrazovanja za djecu i mlade s invaliditetom. Takođe, potrebno je dobiti zajedničko razumijevanje, kako osoblja ministarstva tako i članova tima, o tumačenju invaliditeta sa stanovišta ljudskih prava i shodno tome obaveze sistema i škole da obezbijedi sve neophodne preduvjete za djecu s invaliditetom kako bi se svima omogućile jednake šanse. Ovo je posebno naglašeno u svjetlu činjenice da se dosada mali broj zaposlenih unutar ministarstava susretao sa inkluzijom i osnovnim principima na kojima počiva te njenoj primjeni u praksi.

d. Utvrditi sistem praćenja (monitoringa) izvršenja Plana aktivnosti

Jedan od prioritarnih zadataka novoformiranog tima će biti i uspostava jasnog i konzistentnog sistema praćenja (monitoringa). Njegova osnovna uloga će biti da na adekvatan i jednostavan način prati implementaciju Plana aktivnosti.

To u suštini znači ustanoviti metode praćenja (monitoringa) na način da uključi sve zainteresirane strane, sa ciljem dobivanja objektivnog i sveobuhvatnog pregleda stanja, te utvrđivanja dinamike izvještavanja. Osnova sistema praćenja (monitoringa) će biti već, kroz dokument Indikatori, utvrđeni indikatori i izvori verifikacija.

Dobro uspostavljen sistem praćenja (monitoringa) će omogućiti i pravovremeno reagiranje na izazove koji se mogu pojaviti u toku implementacije, te može uticati i na redefiniciju mjera koje će biti utvrđene Planom aktivnosti.

Kreiranje Plana aktivnosti

Kao što je ranije istaknuto praćenje (monitoring) implementacije može biti kvalitetan samo ukoliko su **unaprijed jasno određene nadležnosti za implementaciju, metode, vremenski okviri te indikatori/pokazatelji**, stoga i potreba za kreiranjem ovog dokumenta tj. Plana aktivnosti, koji treba da omogući definiranje pojmova i njihovo stavljanje u kontekst institucije koja ga treba implementirati.

■ Objašnjenje pojmova koji se koriste

Kao što je već rečeno, osnova za kreiranje Plana je bio dokument Indikatori te se i pojmovi koji su korišteni u tom dokumentu prenose u Plan. Kako bi se Plan aktivnosti na pravi način razumio te kako bi se smanjile mogućnosti za njegovo različito tumačenje, prezentiraćemo njegove osnovne elemente i značenje pojmova koji su korišteni.

Metoda praćenja u ovom Planu aktivnosti sačinjena je od analize početnog stanja, mjera, indikatora te sredstava za verifikaciju za indikatore.

Uvjeti (*kolona 1 u tabeli*), kako je definirano u dokumentu Indikatori, za svaku od oblasti opisuju prilike koje je neophodno ispuniti da bi inkluzivno obrazovanje napredovalo u željenom pravcu. U najkraćem, uvjeti su ciljevi koje obrazovne vlasti trebaju dostići u određenom vremenskom periodu.

Mjere (*kolona 2 u tabeli*) definiramo kao skup povezanih aktivnosti, kao opcije mogućeg djelovanja, koje omogućuju da ostvarimo standarde na putu ispunjenja uvjeta, a na koje ukazuju indikatori koji su naznačeni unutar date oblasti. Mjere se poduzimaju da bi se ostvarili uvjeti, dakle pridonose njegovom ispunjenju, pri čemu se treba odabrati optimalna kombinacija mjera, s obzirom na njihovu efektivnosti, ali i izvodivost.

Početno stanje (*kolona 3 u tabeli*) definiramo kao zatečeno stanje u trenutku kreiranja Plana aktivnosti. Za svaki indikator unutar Plana aktivnosti treba definirati početno stanje jer jedino se na taj način može mjeriti i stvarni progres koji je učinjen. Početno stanje također pomaže u definiranju mjera koje je potrebno provesti da bi se ostvarili uvjeti.

Identificirani indikatori (*kolona 4 u tabeli*) upućuju na ispunjenje tih uvjeta, te preciziraju aspekte koje je potrebno procijeniti ili pratiti da bi se utvrdilo da je uvjet na kojeg se odnose ispunjen. Indikatori pokazuju očekivano stanje, odnosno omogućava-

vaju nam da pratimo promjene u procesu ostvarivanja gore spomenutih uvjeta. Indikatori o kojima govorimo su definirani kroz dokument Indikatori i oni pokazuju do kojeg stepena su mjere pomogle u dostizanju potrebnih uvjeta za sveobuhvatnu i cjelovit proces inkluzije. Istovremeno prateći indikatori trebaju da pokažu, unutar samog procesa implementacije Plana, dinamiku njegovog provođenja.

Izvori verifikacije su čvrsti dokazi da se promjena dogodila odnosno da je ostvareni indikator dostignut. Izvori verifikacije moraju biti jasno određeni, drugim riječima uvijek se vežu za određeni indikator (*kolona 5 u tabeli*).

Vremenski okvir pokazuje u kojem periodu će se provesti mjera koja je definirana Planom aktivnosti (*kolona 6 u tabeli*).

Nosilac aktivnosti omogućava da se definišu određene nadležnosti za implementaciju mjera i uspunjenja uvjeta (*kolona 7 u tabeli*).

■ Kako izraditi Plan aktivnosti

Izrada Plana aktivnosti koji će bit realan, i što je najvažnije provediv, u skladu sa dokumentom Indikatori zahtjeva podatke koji će biti temelj izrade.

Kao svojevrsan alat za izradu Plana aktivnosti kreirana je tabela koja treba da olakša njegovo razumijevanje i, u daljnjoj fazi, provođenje.

Tabela 1. se sastoji od 7 kolona

Uvjet	Mjera	Početno stanje	Prateći indikator(i)	Izvori verifikacije	Vremenski okvir	Nosilac akcije
-------	-------	----------------	----------------------	---------------------	-----------------	----------------

Uvjeti (kolona 1) se preuzimaju iz dokumenta Indikatori. Svaka od oblasti ima, kako je već istaknuto, 4 do 5 uvjeta. Unutar Plana aktivnosti potrebno je svaki od uvjeta obraditi, odnosno uvrstiti u Plan aktivnosti.

Za svaki od Uvjeta su definirani indikatori koji pokazuju očekivano stanje a svaki od indikatora (u tabeli definiranih kao prateći indikatori) ima svoj izvor verifikacije, odnosno čvrsti dokaz da se stanje uistinu promijenilo odnosno da je postignuto. Izvore verifikacije se takođe preuzimaju iz dokumenta Indikatori.

Sadržaj za sve tri spomenute kolone (uvjeti, prateći indikatori, izvori verifikacije) su jasno definirani i preuzimaju se iz dokumenta Indikatori što svakako olakšava posao.

Definirati početno stanje je jedan od najvažnijih zadataka unutar izrade Plana aktivnosti. Potrebno je definirati početno stanje u odnosu na indikatore koji su postavljeni. To znači, uraditi analizu trenutne situacije, i to je proces u kojem bi, pored formiranog tima, po potrebi trebalo konsultovati zainteresirane strane (roditelji i djeca s invaliditetom, organizacije civilnog društva, zavodi, druge nadležne institucije, itd). Početno stanje se unosi u kolonu 3, a za svaki indikator se definira početno stanje.

Nakon utvrđivanja početnog stanja, definiraju se mjere koje je potrebno poduzeti da bi se napravile promjene koje će se indikatorima utvrditi. Svaki uvjet treba da ima barem dvije mjere, a svaka mjera ima najmanje jedan indikator, a ponekad i više. Mjere umnogome ovise od početnog stanja koje se prethodno utvrdi. Ukoliko se analizom početnog stanja utvrdi da je neki indikator već dostignut, onda nema potrebe za mjerom, ali bi bilo dobro evidentirati u planu da je dostignut.

Prilikom unošenja u tabelu, potrebno je voditi računa o numeraciji, dakle da su mjere, indikatori i izvori verifikacije numerirani na usklađen način. Možda će se tokom izrade plana utvrditi da su neki indikatori već pokriveni nekom ranijom mjerom, u tom slučaju nije ih potrebno ponavljati.

Vremenski okvir se određuje nakon definiranja mjera. Bitno je voditi računa da se vremenski okvir određuje spram mjere, odnosno pokazuje u kojem periodu će se mjera provesti. Određivanje vremenskog okvira će biti od pomoći prilikom kreiranja operativnih/godišnjih planova.

Nosioci aktivnosti se određuju u odnosu na podjele zadataka i dužnosti unutar ministarstava i shodno organizacijskoj šemi.

Preporuka je da se iz praktičnih razloga, izrađuje posebna tabela za svaku od oblasti.

Na kraju dokumenta su priložene tabele sa primjerima koji mogu pomoći u razumijevanju pristupa izradi Plana i izbjegavanju mogućih nesporazuma.

Kreiranje operativnog/godišnjeg Plana aktivnosti

Potpunim popunjavanjem tabele se zapravo navode sve mjere (skupovi aktivnosti) koje je potrebno uraditi da bi se ostvarili uvjeti i dostigli indikatori u periodu za koji se plan izrađuje. Uzimajući u obzir kriterije koje će ministarstva odrediti, npr. početno stanje, resursi koje ministarstvo posjeduje, uticaj koji mjera ima na djecu s invaliditetom, vremenski okvir itd. ministarstvo će odrediti/odabrati prioritete mjere koje će ući u godišnji operativni plan aktivnosti.

Godišnji/operativni Plan aktivnosti će takođe biti od ključne važnosti za praćenje (monitoring) same implementacije, i služiće kao osnova za sve eventualne revizije mjera koje se mogu desiti unutar procesa implementacije.

Prilog

Primjeri tabela Plana aktivnosti

1. Primjeri načina kreiranja Plana aktivnosti za realizaciju inkluzivnog obrazovanja u oblasti zakonodavstva

Uvjet	Mjera	Početno stanje	Prateći indikator(i)	Izvori verifikacije	Vremenski okvir	Nosilac akcije
<p>Uvjet 1. Potpuna usaglašenost zakonodavstva u obrazovanju (državno, entitetsko, kantonalno zakonodavstvo, BD) sa međunarodnim sporazumima kao što su UN Konvencija o pravima osoba s invaliditetom, UN Konvencija o pravima djeteta, općim komentarima Komiteta Ujedinjenih nacija koja prate provođenje sporazuma iz oblasti ljudskih prava.</p>	<p>Mjera 1. 1. Pokrenuti proces usklađivanja Zakona na različitim nivoima sa osnovnim principima inkluzivne politike.</p>	<p>1. 1. Postojeći Zakoni nisu usklađeni sa osnovnim principima inkluzivne politike.</p>	<p>1. 1. 1. Jasno iskazano opredjeljenje za implementaciju inkluzivnog obrazovanja djece s invaliditetom kroz jasno i nedvosmisleno razumijevanje inkluzivnog obrazovanja.</p> <p>1. 1. 2. Principi inkluzivnog obrazovanja (univerzalno obrazovanje, pravičnost, prilagođavanje, fleksibilnost, samoopredjeljenje, pristup, učešće roditelja/staratelja) su integralni dio obrazovnih politika.</p>	<p>1. 1. 1. Zakoni o odgoju/ vaspitanju i obrazovanju na kantonalnom nivou podzakonski akti, strateški dokumenti u oblasti odgoja obrazovanja.</p> <p>1. 1. 2. Zakoni o odgoju/ vaspitanju i obrazovanju na kantonalnom nivou podzakonski akti, strateški dokumenti u oblasti odgoja obrazovanja.</p>	<p>Npr. 2021.-2022. (bitno je znati da se ovdje govori o vremenu implementacije mjere).</p>	<p>Shodno organizacijskoj strukturi, nadležnostima i dogovoru unutar ministarstva, ovdje se upisuje nosilac aktivnosti odnosno odgovorne osobe.</p>

Uvjet	Mjera	Početno stanje	Prateći indikator(i)	Izvori verifikacije	Vremenski okvir	Nosilac akcije
	<p>Mjera 1.2.</p> <p>Utvrđiti terminologiju koja će se koristiti u zakonskim aktima a bit će u suglasnosti sa zvaničnim prevodom Konvencije o pravima osoba s invaliditetom UN na tri službena jezika Bosne i Hercegovine.</p>	<p>1.2.</p> <p>Terminologija koja se koristi u zakonskim aktima nije u saglasnosti sa zvaničnim prevodom Konvencije o pravima osoba s invaliditetom UN na tri službena jezika Bosne i Hercegovine.</p>	<p>1.2.</p> <p>Terminologija koja definira inkluzivno obrazovanje u svim zakonima i propisima usklađena je sa zvaničnim prevodom Konvencije o pravima osoba s invaliditetom UN na tri službena jezika Bosne i Hercegovine, gdje član 7. govori o "djeci s invaliditetom".</p>	<p>1.2.</p> <p>Zakoni o odgoju/ vaspitanju i obrazovanju na kantonalnom nivou podzakonski akti, strateški dokumenti u oblasti odgoja obrazovanja.</p>	<p>Npr.</p> <p>Do polovine 2022.</p>	<p>Shodno organizacijskoj strukturi, nadležnostima i dogovoru unutar ministarstva, ovdje se upisuje nosilac aktivnosti odnosno odgovorne osobe.</p>
<p>Uvjet 2.</p> <p>Zakonodavstvo u obrazovanju pokriva sve nivoe obrazovanja.</p>	<p>Mjera 2.1.</p> <p>Donijeti odluku odgovarajućeg organa o obavezi budžetiranja finansijskih resursa vezanih za inkluzivno obrazovanje resursa u okviru implementacije inkluzije.</p>	<p>2.1.</p> <p>Ne postoji obaveza budžetiranja finansijskih resursa namijenjenih za inkluzivno obrazovanje.</p>	<p>2.1.</p> <p>Budžetske stavke sadrže sredstva namijenjena finansiranju ljudskih, tehničkih, materijalnih resursa potrebnih za realizaciju inkluzivnog obrazovanja.</p>	<p>2.1.</p> <p>Budžet Kantona Sarajevo.</p>	<p>Npr.</p> <p>2021.</p>	<p>Shodno organizacijskoj strukturi, nadležnostima i dogovoru unutar ministarstva, ovdje se upisuje nosilac aktivnosti odnosno odgovorne osobe.</p>

2. Primjeri načina kreiranja Plana aktivnosti vezan za praćenje realizacije inkluzivnog obrazovanja u oblasti učešća

Uvjet	Mjera	Početno stanje	Prateći indikator(i)	Izvori verifikacije	Vremenski okvir	Nosilac akcije
<p>Uvjet 1. Prijemne politike promoviraju pristup redovnom odgoju i obrazovanju za svu djecu.</p>	<p>Mjera 1. 1. Ažurirati Zakon o obrazovanju/odgoju kao i prateće pravilnike o upisu kojim se jasno propisuje i omogućuje djeci s invaliditetom upis u redovne škole i vrtiće. Takođe propisati i obavezu predškolskih i školskih ustanova da upoznaju sve roditelje sa pravima djece u procesu boravka i učešća u nastavnom procesu uključujući i o pravima djece s invaliditetom. Uključiti i druga ministarstva prilikom formulisanja ovih obaveza.</p>	<p>1. 1. 1. Postojeća legislativa ne propisuje jasno pravo djece s invaliditetom da budu upisana u predškolsku ili školsku instituciju najbližu mjestu njihovog stanovanja.</p> <p>1. 1. 2. Ne postoji sistemska podrška roditeljima/starateljima djece s invaliditetom.</p> <p>1. 1. 3. Veliki broj djece s invaliditetom se ne upisuje u škole/predškolske ustanove na upisnom području stanovanja.</p>	<p>1. 1. 1. Postotak djece uključene u predškolske i školske ustanove (državne i privatne), uključujući postotak djece s invaliditetom.</p> <p>1. 1. 2. Roditelji/staratelji djece s invaliditetom imaju podršku i obuku o pravima svog djeteta, razvojnim specifičnostima, te dostupnim servisima podrške.</p> <p>1. 1. 3. Sva djeca s invaliditetom se upisuju u škole/predškolske ustanove na upisnom području mjesta stanovanja.</p>	<p>1. 1. 1. Izveštaji nadležnih Ministarstava i Agencija, te predškolskih i školskih ustanova.</p> <p>1. 1. 2. Pravilnici o upisu djece u predškolske i školske ustanove, svjedočanstva roditelja/staratelja/učenika.</p> <p>1. 1. 3. Zakoni o odgoju/vaspitanju i obrazovanju na nivou Kantona Sarajevo, svjedočanstva roditelja/staratelja/učenika.</p>	<p>Npr. 2022.</p>	<p>Shodno organizacijskoj strukturi, nadležnostima i dogovoru unutar ministarstva, ovdje se upisuje nosilac aktivnosti odnosno odgovorne osobe.</p>

Uvjet	Mjera	Početno stanje	Prateći indikator(i)	Izvori verifikacije	Vremenski okvir	Nosilac akcije
	<p>Mjera 1. 2. Ažurirati i staviti u punu funkciju Pravilnik o prepoznavanju, zaštiti od diskriminacije u osnovnim školama.</p>	<p>1. 2. 1. Škole nisu upoznate sa sadržajem i svrhom ovog dokumenta. Učenici a ni roditelji takođe ne znaju dovoljno o ovom dokumentu i značenju diskriminacije.</p> <p>1. 2. 2. Postoje djeca s invaliditetom koja nisu uključena u obrazovne procese unutar osnovnog obrazovanja.</p>	<p>1. 2. 1. Uspostavljena pravila za učešće djece s invaliditetom u odgojno-obrazovnom procesu (predškolsko, osnovno i srednjoškolsko obrazovanje - opće i stručno).</p> <p>1. 2. 2. Roditelji/Osiguranje nulte stope neučešća u odgoju i obrazovanju (osnovne škole).</p>	<p>1. 2. 1. Izveštaj Ministarstva za obrazovanje , nauku i mlade Kantona Sarajevo.</p> <p>1. 2. 2. Godišnji program rada (GPR) odgojno-obrazovnih institucija, Izvještaji iz zdravstvenog i socijalnog sektora, izvještaji o realizaciji GPR.</p>	<p>Npr. 2021.</p>	<p>Shodno organizacijskoj strukturi, nadležnostima i dogovoru unutar ministarstva, ovdje se upisuje nosilac aktivnosti odnosno odgovorne osobe.</p>
	<p>Mjera 1. 3. Kreirati i staviti u punu funkciju Pravilnik o prepoznavanju i zaštiti od diskriminacije u srednjim školama.</p>	<p>1. 3. Ne postoji Pravilnik o prepoznavanju i zaštiti od diskriminacije u srednjim školama.</p>	<p>1. 3. Isti kao u prethodnoj mjeri sa razlikom da se odnosi na srednjoškolce.</p>	<p>1. 3. Isti kao u prethodnoj mjeri.</p>		<p>Shodno organizacijskoj strukturi, nadležnostima i dogovoru unutar ministarstva, ovdje se upisuje nosilac aktivnosti odnosno odgovorne osobe.</p>

3. Primjeri načina kreiranja Plana aktivnosti vezan za realizaciju inkluzivnog obrazovanja u oblasti finansiranja

Uvjet	Mjera	Početno stanje	Prateći indikator(i)	Izvori verifikacije	Vremenski okvir	Nosilac akcije
<p>Uvjet 1. Budžet ministarstva obrazovanja u potpunosti podržava finansiranje inkluzivnog obrazovanja na svim nivoima (predškolsko, osnovno, srednje, visoko-školsko).</p>	<p>Mjera 1. 1. Kreirati i implementirati plan integracije finansiranja iz budžeta i iz donatorskih projekata u oblasti inkluzivnog obrazovanja s naglaskom za djecu s invaliditetom.</p>	<p>1. 1. 1. Ne postoji budžetska stavka namijenjena inkluzivnom obrazovanju u budžetu ministarstva obrazovanja zbog čega je otežano praćenje trošenja sredstava iz budžeta za potrebe inkluzivnog obrazovanja općenito kao i za djecu s invaliditetom.</p> <p>1. 1. 2. Ne postoji Plan integracije finansiranja iz budžeta i donatorskih projekata u oblasti inkluzivnog obrazovanja.</p>	<p>1. 1. 1. Nadležne obrazovne vlasti u redovne godišnje budžete su uključile budžetsku stavku namijenjenu finansiranju implementacije inkluzivnog obrazovanja.</p> <p>1. 1. 2. Napravljen plan integracije finansiranja iz budžeta i iz donatorskih projekata u oblasti inkluzivnog obrazovanja s naglaskom za djecu s invaliditetom.</p>	<p>1. 1. 1. Budžet Ministarstva za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo.</p>	<p>Npr. 2021. - 2022.</p>	<p>Shodno organizacijskoj strukturi, nadležnostima i dogovoru unutar ministarstva, ovdje se upisuje nosilac aktivnosti odnosno odgovorne osobe.</p>

Uvjet	Mjera	Početno stanje	Prateći indikator(i)	Izvori verifikacije	Vremenski okvir	Nosilac akcije
	<p>Mjera 1. 2.</p> <p>Kreirati godišnji budžet na način da pokriva finansiranje sve potrebne podrške za odvijanje nastavnog procesa u koji su uključeni i učenici s invaliditetom.</p>	<p>1. 2.</p> <p>Trenutna budžetska izdvajanja ne pokrivaju finansiranje sve potrebne podrške za odvijanje nastavnog procesa u koji su uključeni i učenici sa invaliditetom.</p>	<p>1. 2.</p> <p>Budžetsko izdvajanje usmjereno na inkluzivno obrazovanje pokriva finansiranje sve potrebne podrške za odvijanje nastavnog procesa u koji su uključeni i učenici s invaliditetom kako bi se zadovoljio princip jednakih mogućnosti i ravnopravnosti učešća u procesu obrazovanja.</p>	<p>1. 2.</p> <p>Budžeti nadležnih institucija (Vlada), općina, budžeti svih nivoa obrazovanja.</p>	<p>Npr.</p> <p>2021.</p>	<p>Shodno organizacijskoj strukturi, nadležnostima i dogovoru unutar ministarstva, ovdje se upisuje nosilac aktivnosti odnosno odgovorne osobe.</p>
<p>Uslov 2.</p> <p>Finansiranje inkluzivnog obrazovanja s naglaskom na djecu s invaliditetom se temelji na obrazovnim potrebama učenika.</p>	<p>Mjera 2. 1.</p> <p>Propisati i utvrditi sistem prikupljanja podataka o broju djece/ učenika s invaliditetom, te njihovim specifičnim načinima zadovoljavanja potreba s propisanim rokom.</p>	<p>2. 1.</p> <p>Finansiranje se odvija na osnovi samo djelimično utvrđenih podataka bez sistemskog pristupa.</p>	<p>2. 1.</p> <p>Finansiranje se planira na osnovi prikupljenih podataka o broju djece/ učenika s invaliditetom, te identifikaciji potrebnih prilagodbi i pratećih usluga kako bi se zadovoljile njihove potrebe.</p>	<p>2. 1.</p> <p>Zakoni o odgoju/ vaspitanju i obrazovanju na nivou Kantona Sarajevo, budžeti svih nivoa obrazovanja. Odgovarajući pravilnici.</p>	<p>Npr.</p> <p>2022.</p>	<p>Shodno organizacijskoj strukturi, nadležnostima i dogovoru unutar ministarstva, ovdje se upisuje nosilac aktivnosti odnosno odgovorne osobe.</p>

#ProbudiSe